

KUZEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE TESPİT EDİLEN KÖROĞLU KALELERİ

Gökhan Kalmış^{1*+}

¹Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

*gokhankalmis@mku.edu.tr

+ORCID: 0000-0002-0118-9373

Öz- Çalışma sahamız olan Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi, tarihin en eski devirlerinden itibaren insanoğlu tarafından yerleşim yeri olarak tercih edilmiştir. Bölgenin; akarsu potansiyeli bakımından zengin olması, önemli yol ağlarının kesişim noktasında bulunması ve verimli tarım arazilerine sahip olması, tarihin hemen her döneminde yoğun yerleşim görmesini sağlamıştır. Bölgede, geçmişten günümüze kadar gerçekleştirilen yüzey araştırmaları neticesinde, önemli tarihi ve arkeolojik merkezler tespit edilmiştir. Çalışmamızda, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde tespit edilen Köroğlu Kaleleri, Eskiçağ ve Ortaçağ mimarisi bakımından ele alınmıştır. Kalelerde tespit edilen keramik verileri ise renkleri, katkı maddeleri, yapım teknikleri ve pişme oranlarına göre değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler – Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi, Eskiçağ, Ortaçağ, Köroğlu, Köroğlu Kaleleri

KÖROĞLU CASTLES DISCOVERED IN NORTHEAST ANATOLIA

Abstract – Our study area, Northeast Anatolia Region, was chosen as a settlement by mankind since the earliest ages in history. The fact that the region is rich in river potential, located at the intersection of important road networks, and has fertile agricultural lands has enabled it to host intensive settlement in almost every period of history. Important historical and archaeological centers have been identified in the region as a result of the surface surveys carried out from the past to the present. Our study examines the Köroğlu Castles located in the Northeastern Anatolia Region in terms of Ancient and Medieval architecture. The data of the ceramic found in the castles were evaluated according to their colors, additives, production techniques, and firing rates.

Keywords – Northeast Anatolia Region, Ancient, Middle Ages, Köroğlu, Köroğlu Castles

Giriş

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi; batıda Rize-Erzurum, güneyde Erzurum-Aras havzasının güneyi, kuzeyde Karadeniz, doğuda ise Türkiye-Rusya arasında kalan bölgeyi kapsamaktadır. Yaklaşık olarak 37.000 km²'lik yüz ölçümüne sahip olan bölge, Karadeniz bölgesinin Doğu Karadeniz bölümü ile Doğu Anadolu bölgesinin Erzurum-Kars bölümünden meydana gelmektedir (Atalay-Tetik vd. 1984: 13; Leloğlu, 1984: 4).

Araştırma sahasımız; Erzurum, Erzincan, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinden oluşmaktadır. Bu iller, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin bir bölümünü oluşturan Doğu Anadolu bölgesinde yer almaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi, akarsu potansiyeli bakımından oldukça zengindir. Bölgenin başlıca akarsuları arasında; Aras, Fırat, Dicle ve Kür (Kura) nehirlerini sayabiliriz. Kaynağını Bingöl Dağları'ndan alan Aras Nehri, Nahcivan-İran, Ermenistan-İran ve Azerbaycan-İran sınırlarını belirlemektedir. Nehir, 1072 km uzunluğa sahip olup, Azerbaycan'da Kür Nehri ile birleşerek Hazar Denizi'ne dökülmektedir (Honigmann, 1970: 183-213; Ksenophon, 1984: 132; Tuncel, 1991: 332-335)¹. Antik kaynaklarda da Aras Nehri hakkında bilgiler verildiği görülmektedir. Antik tarihçi Herodotos ile antik tarihçi ve coğrafyacı olan Strabon, eserlerinde nehir ile ilgili önemli bilgiler vermişlerdir².

Bölgenin önemli su kaynaklarından birisi de Fırat Nehri'dir. Nehir, Karasu ve Murat ırmaklarının birleşmesinden meydana gelmektedir. Karasu Irmağı, Erzurum'dan doğuduktan sonra kuzeydoğu-güneybatı yönünde akıp Erzincan'ı geçerek Elazığ il sınırları içerisinde, Murat Nehri ile birleşmektedir³. Elazığ'dan itibaren kuzey-güney yönünde akışına devam eden nehir, Şanlıurfa'dan Suriye'ye geçmektedir. Daha sonra burada Dicle ile sularını birleştirip, "Şattü'l Arap" adını alarak, sularını Basra Körfezi'ne boşaltmaktadır (Tuncel, 1996: 31 vd.; Özey, 2002: 256 vd.; Polat, 2003: 2 vd.; Koday, 2005: 36 vd.).

1. Erzurum ve Yakın Çevresinin Eskiçağ Tarihi

Bölge, tarihin en eski devirlerinden itibaren yerleşim görmüştür. Bölgede, Paleolitik Çağ'a ait yapılan bilimsel çalışmaların sayısı yetersiz olmasına rağmen önemli Paleolitik Çağ merkezleri tespit edilmiştir. Bu merkezler arasında; Kars ilinde *Tombultepe*⁴, *Cilavuz/Susuz Yerleşmesi*⁵, *Ağzıaçık Suyu*⁶, *Anı*⁷, *Borluk Deresi*⁸,

*Kurbanağa Mağarası*⁹ ve *Yazılıkaya*¹⁰; Erzurum ilinde ise *Hamam Deresi*¹¹ ve *Şıpsıp Mağarası*¹² yer almaktadır. Merkezlerde incelemelerde bulunan İ. K. Kökten, Paleolitik Çağ'a ait aletler ele geçirmiştir. Coğrafi şartların ve iklimin zorluğu ile bölgedeki prehistorik çalışmaların yetersizliği, Paleolitik yerleşmelerin sayısının kısıtlı kalmasına neden olmuştur. Yine bölgede Neolitik Çağ araştırmaları da yetersiz kalmıştır. Bölgede bu döneme tarihlendirilen tek merkez, Ardahan ili, Çıldır ilçesinde tespit edilmiş olan Akçakale'dir. Merkezde, 1943-1944 yıllarında yüzey araştırması gerçekleştiren İ. K. Kökten, Akçakale Adası'ndaki dolmenlerin (Taşlıdam) yapımında Neolitik Çağ tekniği kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Kökten, burada tespit edilen çok kaba, mat siyah renkli çanak parçalarının da Neolitik Çağ'a ait olduğunu belirtmiştir (Kökten, 1943a: 601-613; Kökten, 1943b: 119-121; Kökten, 1944: 672, lev. XC, res. 9; Kökten, 1953: 196, lev. VII, 1-2; Kökten, 1970: 2-16; Kökten, 1975: 100-102, res. 761, 2-3)¹³.

Bölgede, Geç Kalkolitik Çağ ve Erken Tunç Çağı boyunca Karaz Kültürü'nün etkili olduğu görülmektedir. Bu dönemde bölgenin yoğun bir yerleşim gördüğü, tarihi ve arkeolojik veriler sayesinde bilinmektedir. Geniş bir coğrafyada hâkim olan kültürün yayılım alanı, orijini ve adı ile ilgili bilim dünyasında görüş birliği bulunmamaktadır¹⁴. 1998 yılından itibaren Erzurum-Erzincan-Kars ve Iğdır illerinde, A. Ceylan başkanlığındaki benim de üyesi olduğum ekip tarafından yüzey araştırması çalışmaları yürütülmektedir. Bu araştırmalar neticesinde Karaz Kültürü'ne ait verilerin bulunduğu, çok sayıda arkeolojik merkez tespit edilmiştir. Tarafımızdan kültür "Karaz Kültürü", merkezlerde ele geçirilen keramikler ise "Karaz Keramiği" olarak isimlendirilmektedir. Karaz keramiği, kendine has özelliklere sahiptir. Keramiklerin en önemli özelliklerinden birisi el yapımı olmasıdır. Tek renkli ve astarlı olan çanak çömlekler açıklanarak, parlak bir görünüm kazandırılmıştır. Karaz Kültürü, M.Ö. III. binin ikinci yarısından itibaren tarih sahnesine çıkan Hurriler ile ilişkilendirilmektedir. Biz de bu ilişkilendirmenin doğruluğunun kuvvetle muhtemel olduğu kanaatindeyiz (Bittel, 1945: 94; Sukenik, 1947: 9-10; Koşay-Turfan, 1959: 359; Koşay-Vary, 1964: 15; Koşay-Vary, 1967: 9; Arsebük, 1979: 83 vd.; Koşay, 1984: 29-31; Pehlivan, 1984: 50; Güneri, 1987: 54 vd.; Pehlivan, 1990: 170 vd.; Çor, 1990: 17 vdd.; Kınal, 1991: 28 vd.; Sagona, 2000: 329 vdd.; Sagona, 2006: 15 vd.; Ceylan, 2015: 479; Sagona-Zimansky, 2015: 167 vd.; Ceylan, N. 2019: 637;

¹ Binlerce yıldır, bölgedeki insan yerleşimlerinin temelini belirleyen Aras Nehri ve Aras Vadisi'nde tespit edilen arkeolojik yerleşmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Özgül, 2011: 35 vdd.

² Herodotos; "... Arax, Mateinlerin 27 ülkesinden kaynar; suları kırk ağızdan dökülür, bunların biri dışında hepsi de siğ bataklıklardır, burada çiğ balık yiyerek geçinen ve giyim olarak, fok balığı derileri örtünen halklar yaşarlar. Arax'ın yalnız bir ağız, bir engele çarpmadan Hazar Denizi'ne dökülür" (Herodotos, 2006: I. 202). Strabon; "... söylendiğine göre Arax Irmağı, birçok kollarına ayrılarak memleketi sular altında bırakıp; kollarından biri Caspia (Hazar) Denizi'nde Hirkanya Körfezi'ne dökülür..." (Strabon, 2000: 8, 6; XI, 4, 2).

³ Fırat Nehri'nin önemli bir kolu olan Karasu Irmağı ve yerleşmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Günaşdı, 2013: 11 vd.

⁴ Kökten, 1943a: 601-613; Kökten, 1943b: 119-121; Kökten, 1975: res. 761, 2-3; Harmankaya-Tanımdı, 1996: Tombultepe.

⁵ Harmankaya-Tanımdı, 1996: Cilavuz/Susuz; Ceylan, 2001: 29.

⁶ Kökten, 1953: 196, lev. VII, 1-2; Tomsky, 1982: 188; Harmankaya-Tanımdı, 1996: Ağzıaçık Suyu.

⁷ Harmankaya-Tanımdı, 1996: Anı.

⁸ Kökten, 1944: lev. XC. res. 9; Harmankaya-Tanımdı, 1996: Borluk Deresi; Ceylan, 2001: 26; Ceylan, 2015: 173.

⁹ Harmankaya-Tanımdı, 1996: Kurbanağa Mağarası; Ceylan, 2001: 26; Ceylan, 2008: 83.

¹⁰ Kökten, 1975: 104, res. 5-6, 14-15; Karpuz, 1977: 2, res. 1-3; Harmankaya-Tanımdı, 1996: Yazılıkaya; Ceylan, 2001: 83.

¹¹ Koşay, 1984; Ceylan, 2003: 314; Harmankaya-Tanımdı, 1996: Hamam Deresi.

¹² Koşay, 1974: 39 vd.; Ceylan, 2008: 275; Ceylan-Bingöl vd. 2008: 136; Ceylan-Günaşdı, 2017: 318.

¹³ Çalışma sahasımızda, Neolitik Çağ ile ilgili İ. K. Kökten'in vermiş olduğu bilgi dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bölgede, Neolitik dönemin varlığı hususunda bilim dünyasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. (Bu görüşler hakkında geniş bilgi için bkz. A. Ceylan-N. Ceylan, 2018: 44 vd.).

¹⁴ Detaylı bilgi için bk. Wright, 1937: 72 vd.; Amiran, 1952: 90; Burney-Lang, 1971: 43 vd.; Ceylan, 2015: 477; Sagona-Zimansky, 2015: 167 vd.; Günaşdı, 2016: 117; Özgül, 2016: 142; A. Ceylan-N. Ceylan, 2018: 1 vdd.; Ceylan-Günaşdı, 2018: 72-73; Ceylan-Özgül vd. 2019: 27; Kalmış, 2019: 2033 vd.

Ceylan-Kalmış, 2019: 621 vd.; Ceylan-Özgül-Kalmış, 2019: 31; Üngör, 2019: 757).

Bölge, Eskiçağ'dan itibaren önemli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Bölgenin, yoğun bir şekilde yerleşim yeri olarak tercih edilmesinin başında zengin su kaynakları, yer altı kaynakları ve stratejik konumu gelmektedir. Önemli yol ağlarının kesişme noktasında bulunan bölge; M.Ö. II. binin sonları ile M.Ö. I. binin ilk çeyreğinde, Diauehi Krallığı'nın egemenliği altındadır. M.Ö. I. binde ise bölgede Urartu Devleti'nin varlığını görmekteyiz. M.Ö. XIII. yüzyılda, Van ve çevresinde bulunan Uruatri-Nairi Konfederasyonları, yaklaşan Asur tehlikesine karşı birleşerek M.Ö. IX. yüzyılda Urartu Devleti'ni meydana getirmişlerdir. Bölge, Diauehi Krallığı ile Urartu Devleti arasında mücadele sahası olmuştur (Pehlivan, 1991: 1 vdd.; Ceylan, 2008: 1 vdd.; Ceylan, 2015: 1 vdd.; Karageçi, 2013: 98 vd.; Günaşdı, 2016: 117 vd.; Morkoç, 2016: 3; Özgül, 2016: 143 vd.; Ceylan, 2017: 517 vdd.; Ceylan-Günaşdı, 2018: 1 vdd.; Üngör, 2018a: 101 vd.; Karageçi-Günaşdı, 2019: 653; Kalmış, 2020: 88; Morkoç, 2020: 112).

2. Destandan Tarihe Yansımalar: Köroğlu Kaleleri

Köroğlu, geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk Dünyası'nın ortak paydası olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzun bir geçmişe sahip olan Türk Tarihi incelendiğinde, çok sayıda kahramanla karşılaşmaktadır. Bu kahramanlardan birisi olan Köroğlu, Türk folklorunun birçok alanında görülmektedir. O'nun folklorumuza etkileri incelendiğinde; şiir, hikaye, deyim, fıkra, türkü, coğrafi isim, halk oyunu, tarihi ve arkeolojik merkezler gibi çok geniş bir yelpaze ile karşılaşmaktadır (Doğan Günendi, 1996: 4 vd.).

Asıl adı Ruşen Ali olan Köroğlu; "Koroğlu, Kuroğlu, Goroğlu, Göroğlu vb." farklı isimlerle karşımıza çıkmaktadır (Atmaca, 2016: 355). Köroğlu'nun ortak bir isimle anılmaması, hikâyelerinin çok geniş bir coğrafyada, farklı şekillerde anlatılmasından kaynaklanmaktadır. Babasının gözlerine mil çekildiğinden dolayı Köroğlu olarak isimlendirilen kahraman, Türkmenistan Edebiyatı'nda ise Goroğlu olarak karşımıza çıkmaktadır. "Kör/Gör/Gor" kelimesi, Türkmen şivesinde mezar anlamına gelmektedir¹⁵. Destanda; Goroğlu'nun annesinin ona hamileyken vefat ettiği, çocuğun ise mezarda dünyaya geldiği ifade edilmektedir. Bu yüzden "Goroğlu" yani "Mezaroğlu" olarak anılmıştır (Detaylı bilgi için bkz. Gökçimen, 2014: 216 vd.; Aydın Kasımoğlu, 2011: 240 vd.).

Araştırma sahamızı oluşturan illerde, bölgenin tarihini aydınlatmak amacıyla geçmişten günümüze kadar çeşitli yüzey araştırmaları yürütülmüştür. Bu çalışmalar neticesinde

¹⁵ "Kör/gör/gor" kelimesini etimolojik açıdan inceleyen Y. Çoruhlu, "Kor" kelimesi ile Eski Türkler'in kutsal mezarlarını ifade etmek için kullanılan "Kurgan/Korgan" kelimesi arasında bağlantı kurmaktadır. "Gör/Gor" kelimesinin Türkmen şivesinde mezar anlamına geldiğini belirten Çoruhlu, Kazak şivesinde ise "kor" kelimesinin ölünün gömüldüğü yer anlamına gelmekte olduğunu ifade etmektedir. Kelime, Kaşgarlı Mahmud'un kaleme almış olduğu sözlükte "ziyan" anlamında kullanılmıştır (Kaşgarlı Mahmud, 1999: 122). Çoruhlu; bu anlamın, ölümün bir "kayıp" olması ile ilişkilendirilebileceğini vurgulamıştır. Yazar eserinde, Eski Uygurca'da da kelimenin "zarar, ziyan" manasına geldiğini belirtmiştir (Detaylı bilgi için bk. Çoruhlu, 2016: 25 vd.).

Erzurum'da 3, Erzincan'da 2, Kars'ta 2, Iğdır'da 2 ve Ardahan'da 1 olmak üzere toplamda 10 adet Köroğlu Kalesi tespit edilmiştir. Bu kalelerin aynı isimle anılması tesadüf değildir. Bu durumu Türk Halk Edebiyatı'nın önemli eserlerinden biri olan Köroğlu Destanı'nın halk üzerindeki güçlü etkisinin bir yansıması şeklinde yorumlamak mümkündür.

Köroğlu; Orta Asya'dan Anadolu'nun dört bir yanına yayılmış, ününün eriştiği her coğrafyada insanların hayatlarını ve düşüncelerini etkilemiş ve bu etkileşim onu asırlar öncesinden bu günlere kadar getirmiştir. Köroğlu Destanı, Türkiye'nin yanı sıra Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın sözlü edebiyatında yer edinmiştir. Gerek yazılı gerekse gezici destan anlatıcıları (Köroğluhanlar) tarafından anlatılmasından kaynaklanan bazı farklılıklar olmasına rağmen, destanın içeriği hemen hemen aynıdır. Köroğlu'nun bir destan kahramanı olmasının yanı sıra Aşık Tarzı Türk Şiiri geleneğinin, 16. yüzyılda yaşamış olan aşıklarından biri olduğu, araştırmacılar arasında tartışma söz konusu olmuştur (Günendi, 1996: 1, 40; Atmaca, 2016: 354).

Yöre halkının, dilden dile aktarılan Köroğlu hikâyelerinden etkilenerek, bölgedeki birçok tarihi yerleşim alanına "Köroğlu" ismini vermiş olduğu tahmin edilmektedir. Bu çalışmada ele alınan "Köroğlu Kaleleri" dışında, yine çalışma bölgesinde farklı türde, aynı isimle anılan yerleşim alanları bulunmaktadır. Bu merkezler arasında "Köroğlu Mağara Yerleşmesi"¹⁶, "Kızıroğlu Kalesi"¹⁷ ve "Köroğlu Kaya Mezarı"¹⁸ sayılabilir. Ayrıca, bölgedeki yer adları üzerinde de destanın izleri görülmektedir. Örneğin Erzurum'a bağlı Şenkaya ilçesinde Köroğlu Mahallesi ve Kars'a bağlı Sarıkamış ilçesinde Köroğlu köyü bulunmaktadır. Yine Kars'ın Susuz ilçesinde de Kızıroğlu köyü yer almaktadır. Köroğlu Destanı'nda geçen "Köroğlu ve Kızıroğlu Mustafa Bey" hikâyesinin ana kahramanlarından birisi olan Kızıroğlu Mustafa Bey'in, bu köyde ikamet ettiği rivayet edilmektedir¹⁹. Türk Dünyası'nın ortak destanı olmasından dolayı, diğer Türk ülkelerinde de Köroğlu Kalesi olarak isimlendirilen yerleşimler de tespit edilmiştir. Azerbaycan'ın "Gedebey" şehrinin "Galakend" köyünde bulunan Köroğlu Kalesi'nin de, Köroğlu tarafından sığınak olarak kullanıldığı ifade edilmektedir. Köroğlu Destanı'nda geçen kale olarak tanıtılan bu merkez, yerli ve yabancı turistlerin uğrak yeri olmuştur²⁰.

Yukarıda ifade ettiğimiz tarihi ve arkeolojik merkezler ile coğrafi yer isimlerinde Köroğlu'nun kullanılması, halkın ona sevgi, saygı ve bağlılığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Çalışma sahamızda, geçmişten günümüze kadar gerçekleştirilen yüzey araştırmaları neticesinde tespit edilen Köroğlu Kaleleri'ne ait detaylı bilgiler şu şekildedir:

¹⁶ Ceylan, 2015: 150.

¹⁷ Özgül-Ceylan vd. 2013: 283; Ceylan, 2015: 272; Ceylan-Bingöl-Karageçi, 2018: 170.

¹⁸ Günaşdı, 2013: 154; Ceylan, 2015: 217; Ceylan, 2016: 16.

¹⁹ Köroğlu Destanı'yla ilişkilendirilen coğrafi yer adları ile ilgili geniş bilgi için bk. Boratav, 1984: 126-135.

²⁰ Detaylı bilgi için bkz. <http://www.azerbaycanegitim.org/azerbaycan-koroglu-kalesi/>

2.1. Erzurum/Oltu Köroğlu Kalesi

Erzurum ili, Oltu ilçesinin 20 km kuzeyinde, ormanlık bir alan içerisinde yer almaktadır (Foto. 1). Kale, zeminden 200 m yüksekliğe sahip olan bir tepe üzerine inşa edilmiştir. Küçük boyutlu olan Köroğlu Kalesi'nin duvarlarının büyük bir kısmı uçmuştur. Kalenin iç kısmında, çapı 2 m olan ve yaklaşık olarak 3 m derinliğe sahip su sarnıcı yer almaktadır. Bölge halkı, Gökçedere Mahallesi Camisi'nin bahçesindeki sağlam pithosun, Köroğlu Kalesi'nden çıktığını belirtmektedir. Kale, coğrafi konum olarak bulunduğu bölgenin en yüksek tepesinde, doğal yolları kontrol altında tutan bir konumda inşa edilmiştir. Kalenin sur duvar yapım tekniği ve mimarisinden, tipik bir Ortaçağ kalesi olduğu anlaşılmaktadır (Ceylan, 2007a: 106; Ceylan, 2008: 213 vd.; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Köroğlu; Ceylan-Günaşdı, 2018: 272).

2.2. Şenkaya Köroğlu Kalesi

Erzurum ili, Şenkaya ilçesinin batısında, Timur Kışlası olarak ifade edilen yerin 1,5 km kuzeyinde, Teketaş'ın 1,7 km güneydoğusunda yer almaktadır. Kalenin rakımı, 1449 m'dir (Foto. 2-3; Çizim 1). Kalenin kuzey ve kuzeybatısı sarp ve uçurumdur. Doğusundan modern Oltu-Gaziler karayolu geçmektedir. Günümüzde büyük ölçüde tahrip olmuş olan kalenin bulunduğu tepelik alanda kaçak kazılarla birlikte doğal bir kayma sonucu büyük bir tahribat meydana gelmiştir. Sarp bir kale olan Köroğlu Kalesi'nin Lahsor Deresi'ne bakan kısmı uçurumdur. Kalenin sur duvar yapım tekniği, mimarisi ve az sayıdaki keramik verilerinden hareketle tipik bir Ortaçağ kalesi olduğu belirlenmiştir (Ceylan-Bingöl vd. 2008: 135; Günaşdı, 2007: 67; Ceylan, 2008: 271; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Köroğlu Kalesi; Ceylan-Günaşdı, 2018: 273).

2.3. Çat Köroğlu Kalesi

Erzurum ili, Çat ilçesine bağlı Yavi Mahallesi'nin 5 km kuzeyinde, 2554 m rakımda yer almaktadır (Foto. 4). Kale, kuzey-güney yönünde 27 m, doğu-batı yönünde ise 30 m boyutlarındadır. Kalenin giriş kapısı kuzeybatı tarafındadır. Giriş kapısının güneybatı tarafında, 3.50 cm boyutunda ve 70 cm yüksekliğinde, 4 sıradan oluşan bir duvar kalıntısı bulunmaktadır. Kalenin batı tarafı ana kaya üzerine yapılmıştır. Kalenin duvar örgüleri, tam olarak belli olmamaktadır. Kale üzerinde yer alan mimari yapılar, aşırı şekilde tahrip olmuştur.

Kalenin kuzey ve batısında, tarım ve hayvancılık açısından elverişli araziler yer almaktadır. Güney ve doğu tarafı ise çevresindeki alanı kontrol etmektedir. Kale, doğal bir tepe üzerine inşa edilmiştir. Kalenin kuzey tarafındaki sur duvarları rahat bir şekilde izlenebilmektedir. Bu duvarın genişliği 1.50 cm'dir. Kiklopik teknikle inşa edilen duvarlarda kullanılan taşların boyutları ortalama 60x30, 60x80 cm'dir. Bu duvarın yüksekliği 1.80 cm'dir. Sur duvarlarının sadece 5 sıra taş dizini ayakta kalabilmiştir. Kalede tespit edilen keramik verileri, Ortaçağ özelliği göstermektedir (A. Ceylan-N. Ceylan vd. Baskıda; Genç, 2019: 98 vd.).

2.4. Erzincan/Tercan Köroğlu Kalesi

Köroğlu Kalesi, Erzincan'ın 88 km doğusunda yer alan Tercan'ın hemen 500 m güneybatısında yükselen dağın tepe kısmında inşa edilmiştir (Foto.5-6, Çizim 2). Kalenin kuzey ve doğusunda, Horasan harcı kullanılarak yapıldığı anlaşılan duvar kalıntıları bulunmaktadır. Kalenin doğu duvarı moloz taşlar ile örülmüş olup iç kısmında pitos kalıntıları yer almaktadır. Bu kesimde duvarın uzunluğu 20 m'dir. Kalenin batısında mimari kalıntılar mevcuttur. Kale, konum itibarıyla kuzeyinden geçen Karasu Irmağı'na, Erzurum-Erzincan karayoluna ve ilçe merkezine hâkim bir konumda bulunmaktadır. Ulaşılması son derece güç olan kalenin sur duvar yapım tekniği, mimarisi ve keramik verileri Ortaçağ özelliği göstermektedir (Ceylan, 2002a: 167; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Köroğlu; Günaşdı, 2013: 154; Ceylan-Üngör, 2018: 124; Üngör, 2018b: 213).

Kalede tespit edilen keramik verileri içerisinde; tipolojik olarak aynı kap olmamakla birlikte kenarları desenli ya da desensiz düz ve dışa dönük olmak üzere 4 adet ağız parçası, 2 adet düz dip parçası, 3 adet kulp ve 2 adet bir kaba ait "küçük buluntu" adını verdiğimiz üzerinde çizgi, kazıma ve kabartma yöntemi ile yapılmış desen veya motiflerin bulunduğu parçalar bulunmaktadır. Genel olarak bakıldığında ise, açıklık olan parçalar hem çark hem de el yapımıdır. Orta ve iyi pişmiş olan parçaların kırıklarında katkı maddesi olarak ince, orta ve kaba kum; küçük, orta ve büyük taşçık; iç ve dış yüzeyinde mika katkı maddesi az, orta ve çok olup ayrıca beyaz taneçikler halinde kireç görülmektedir.

2.5. Köroğlu (Beşkaya) Kalesi

Erzincan ili, Tercan ilçesine bağlı Beşkaya köyünün 200 m batısında yer almaktadır (Foto. 7). Köye ismini veren doğu-batı yönünde uzanan beş kayalık tepesinin batıdaki 3. tepesinde kale duvarları yükselmektedir. 1748 m yükseklikteki, 257 m genişliğindeki kayalık tepenin üzerine inşa edilen kale, bölgeye hâkim konumda, korunaklı ve çıkışı çok güç olan bir yerdedir. Kale özellikle tepenin batısında kendisini gösterir. Duvar örgüsü açısından değerlendirildiğinde, bölgede bulunan Ortaçağ'ın tipik harçlı duvarlarının bu kalede de olduğu anlaşılmaktadır. Tuzluca, kalenin bulunduğu tepe sırasının etrafından dolaşıp doğruya doğru akmaktadır. Bu kale, yüksek bir konumda olması nedeni ile sevindirici bir şekilde doğal tahribat dışında herhangi bir tahribata uğramamıştır. Kalenin mimari özellikleri ve yapı malzemeleri birlikte değerlendirildiğinde, Ortaçağ döneminde kullanılmış bir kale olduğunu ifade etmek mümkündür (Ceylan, 2007b: 166; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Köroğlu-Beşkaya; Ceylan, 2008: 242; Günaşdı, 2013: 154 vd.; Ceylan-Üngör, 2018: 159; Üngör, 2018b: 214).

2.6. Kars/Sarıkamış Köroğlu Kalesi

Kars ili, Sarıkamış ilçesinin 30 km kuzeydoğusundaki kale ile aynı adı taşıyan Köroğlu köyündeki doğal bir kayalık üzerinde yer almaktadır. Zivin ve Micingert Kaleleri ile aynı özellikleri taşıyan ve kare plana sahip olan kale, daha küçük ölçüdedir. Kale, bulunduğu çevreye hakim ve savunmaya oldukça elverişli bir konumdur. Ayrıca ana kayanın etrafına çepeçevre çukurlar açılarak kalenin savunmasının daha da güçlendirilmek istendiği anlaşılmaktadır. Kalede, Urartu

kalelerinde görülen ve ana kayaya açılan sur temel yataklarının varlığı görülmektedir. Kalenin mimari yapısının günümüzde Ortaçağ özelliği taşıdığını ifade edebiliriz. Kalenin stratejik konumu, Zivin ve Micingert Kaleleri'ne yakınlığı ve kalede tespit edilen keramik verileri birlikte değerlendirildiğinde, kalenin Orta Demir Çağı'nda (Urartu) inşa edildiğini söyleyebiliriz (Ceylan, 2001: 65 vd.; Bingöl, 2003: 152; Ceylan, 2003: 317; Ceylan, 2008: 115; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Köroğlu Kalesi; Karageçi, 2015: 125; Ceylan-Bingöl-Karageçi, 2018: 176).

2.7. Kars Köroğlu Kalesi

Kars ili, Merkez ilçenin 15 km batısında bulunan Bozkale köyünün 4 km güneybatısında yer almaktadır. Kale, Bozkale'yi gören bir konumda inşa edilmiştir (Foto. 8-9; Çizim 3-4). Halk arasında Köroğlu Kalesi olarak adlandırılan kale, Bozkale ile yapısal benzerlikler taşımaktadır. Ancak köy dışında kalması nedeniyle Köroğlu Kalesi daha fazla korunmayı başarabilmiştir. Kiklopik teknikte yapılan kale duvarlarının kalınlığı 3-3.5 m arasında değişmektedir. Kalenin kuzeyinde kare plânlı yapılar ve teras duvarları belirgin bir biçimde görülebilmektedir. Kalenin giriş kapısı güney kısmındadır. Sur duvarlarının yapımında kullanılan taşların boyutları, ortalama 1 m ve 90 cm'dir. Sur duvarlarının günümüzde ayakta kalan kısmı, 2-2.70 m yüksekliğindedir. Kalenin kuzeyinden geçen Tatlıca Deresi'nin, kalenin su ihtiyacını karşıladığı düşünülmektedir. Kaleden elde edilen keramik verileri İlk Tunç ve Orta Demir Çağı'na aittir (Ceylan, 2005: 194; Ceylan, 2008: 186; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Köroğlu; Karageçi, 2015: 115; Ceylan-Bingöl-Karageçi, 2018: 178).

Kalede tespit edilen keramik verileri; aynı kaba ait olmamakla birlikte, düz ve dışa dönük olmak üzere 5 adet ağız parçasından oluşmaktadır. Genel olarak bakıldığında ise, açıkta olan parçalar hem çark hem de el yapımıdır. Orta ve iyi pişmiş olan parçaların kırıklarında katkı maddesi olarak: ince, orta ve kaba kum; küçük, orta ve büyük taşçık; iç ve dış yüzeyinde mika katkı maddesi az, orta ve çok olup ayrıca beyaz tanecikler halinde kireç görülmektedir. Ayrıca amorf yani form vermeyen keramik verilerinin genel değerlendirmesini yapacak olursak pişme olarak orta ve iyi pişmiş; katkı maddesi olarak ince, orta ve kaba kum; küçük, orta taşçık; obsidiyen ve kireç görülmektedir.

2.8. Ardahan/Göle Köroğlu Kalesi

Ardahan ili, Göle ilçesinin güneyinde, Şenkaya ilçe sınırında yer almaktadır. Kale, Allahuekber Dağları'nın kuzeyinde, aynı isimle anılan kayalık tepe üzerinde inşa edilmiştir. Kalenin kuzey ve kuzeybatısında, uçurum bulunmaktadır. Kale, kaçak kazılar ve doğal kaymalar neticesinde büyük ölçüde tahrip olmuştur (Çelik, 2013: 78 vd.; Kalmış, 2017: 119).

2.9. Iğdır/Tuzluca Köroğlu (Gaziler) Kalesi

Iğdır ili, Tuzluca ilçesinin 27 km batısında bulunan Gaziler köyünün yaklaşık 10 km güneyinde yer almaktadır. Kale, Rağbet köyünün güneydoğusundaki yüksek ve sarp bir kayalık üzerine inşa edilmiştir. Kale, Aras Nehri'nin geçtiği

boğazı kontrol altında tutmak amacıyla yapılmıştır. Bir yandan güneyde Kazkoparan, Osman, Yukarı Civanlı, Aşağı Civanlı köy ve mezralarının konumlandığı vadiye hakim olan kale, diğer yandan da kuzeyde Gaziler köyünün bulunduğu ve Aras Nehri'nin geçtiği vadiyi kontrol etmektedir. Kalenin sur duvarı yapımında kullanılan küçük taşların, Horasan harcıyla sıvandığı görülmektedir. Kalenin tek girişi, güçlükle çıkılabilen batı tarafındadır (Buyruk, 2002: 51 vd.; Şimşek, 2005: 285; Buyruk, 2006: 165 vd.; Aksoy-Savaş-Dursun, 2012: 44).

Kalenin inşa edildiği kayalığın üzerindeki düzlükte, iç tarafta kayalara oyulmuş biçimde, günümüzde içerisi dolmuş olan 3 adet su kuyusu bulunmaktadır. Ayrıca kalenin güneyinde, kayalara oyulmuş su çukurları mevcuttur. Bu su kuyularına su sağlamak için, kayalar çentilerek küçük boyutlarda kanallar yapılmıştır. Kanallar vasıtasıyla, günümüzde de kayalardan sızan sular toplanarak bu kuyulara aktarılmaktadır. Kalede tespit edilen keramik verileri ve kalenin mimari yapısı değerlendirildiğinde, tipik bir Ortaçağ kalesi olduğu ifade edilebilir. Keramik verileri arasında Bizans ve Selçuklu dönemine ait keramik parçalarının da yer alması, kalenin uzun süre faal olarak kullanıldığını göstermektedir (Buyruk, 2002: 51 vd.; Şimşek, 2005: 285 vd.; Buyruk, 2006: 167; Ceylan-Özgül, 2018: 60).

2.10. Köroğlu (Güngörmez) Kalesi

Iğdır ili, Merkez ilçesinin 37 km güneybatısında yer almaktadır. Güngörmez köyünün 1.5 km güneydoğusunda 2595 m rakıma sahip Köroğlu Tepesi'nde sarp kayalıklar üzerine kurulmuştur. Kalenin sur duvarları, düzgün siyah kesme bazalt taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Küçük bazalt taşlardan oluşturulan sur duvarlarında az miktarda harç ve bol miktarda taş kullanılmıştır. Kalenin güneyinde bulunan dik rampadan merdivenler ile batıya bakan kalenin giriş kapısına ulaşılır. Kalenin güneyinde bulunan ana giriş, yaklaşık olarak 2 m genişliğindedir. Kapının her iki tarafı silindirik burçlarla güçlendirilmiştir. Girişin 10 m güneyinde, kayaya oyularak yapılmış, 2 katlı bir bölüm bulunmaktadır. Savunma amaçlı inşa edildiği düşünülen bölümün 2 kattan oluştuğu, ahşap taban hatılların konulduğu duvara oyularak yapılmış izlerden anlaşılmaktadır. Bulunduğu konuma ve Iğdır Ovası'na hakim bir tepeye kurulmuş olan kalenin güneybatısında 3 basamaklı bir atlar bulunmaktadır. Kalenin dört tarafı sarp kayalıklarla çevrilidir. Kale içerisinde erzak deposu, su kuyusu ve burç bulunmaktadır (Acar, 2016: 25 vd.).

Sonuç

Zengin ve köklü bir kültüre sahip olan Türk Kültürü, Orta Asya'dan Anadolu'ya taşınırken destanları ve yer adlarını da beraberinde getirmiştir. Buna bağlı olarak bu coğrafyada, Türk dünyasının ortak ürünü olan Köroğlu Destanı'yla ilgili pek çok tarih yazını bulunmaktadır. Bu durum destanın birer canlı şahidi haline gelen "Köroğlu Kaleleri" bahsinde de çeşitlilik göstermektedir.

Türk dünyasının ortak paydalarından biri olan Köroğlu, gerek kahramanlığıyla gerekse insanlara yapmış olduğu yardımlarıyla, bu coğrafyada yaşayan insanların sevgi, saygı ve bağlılığını kazanmıştır. İnsanlar, Köroğlu'na olan sevgi ve saygısını göstermek için, hem tarihi ve arkeolojik merkezlere hem de coğrafi yerleşim alanlarına "Köroğlu" ismini vermişlerdir. Bölgede, çalışmamızın ana konusunu oluşturan Köroğlu Kaleleri haricinde, aynı isimle anılan Köroğlu Mağara Yerleşmesi, Kiziroğlu Kalesi ve Köroğlu Kaya Mezarı gibi farklı türde arkeolojik merkezler de tespit edilmiştir. Köroğlu'nun, bölgedeki yer adları üzerindeki etkilerine Erzurum'a bağlı Şenkaya ve Kars'a bağlı Sarıkamış ilçelerinde bulunan Köroğlu köyleri ile Kars'ın Susuz ilçesinde yer alan Kiziroğlu köyü örnek olarak verilebilir.

Çalışma bölgesinde A. Ceylan başkanlığında, 1998 yılından itibaren yürüttüğümüz yüzey araştırmaları neticesinde tespit edilen kalelerin, genel itibarıyla İlk Tunç Çağından başlayarak kesintisiz bir şekilde Ortaçağ'ın sonlarına kadar kullanılmış olduğunu ifade edebiliriz. Kalelerin genel olarak, önemli yol güzergahlarını, su kaynaklarını ve yerleşim yerlerini kontrol altında tutan konuma sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Bölgede tespit edilmiş olan Köroğlu Kaleleri de diğer kaleler gibi, buldukları bölgeyi kontrol altında tutabilecek hakim konumda inşa edilmişlerdir. Kalelerin çevresinde; önemli su kaynakları, tarım arazileri ve yol güzergâhları yer almaktadır. Doğa olayları ve kaçak kazılar neticesinde tahribata uğrayan kaleler, genellikle buldukları coğrafyada en yüksek noktalara, sarp kayalıkların üzerinde konumlanmıştır. Merkezi otoriteye karşı başkaldıran, hayatı boyunca babasının intikam ateşiyle yanıp tutuşan Köroğlu'nun, bu kaleleri sığınak olarak kullanmış olduğu düşünülmektedir. Ulaşılması güç mekânlarda bulunan Köroğlu Kaleleri'nin, düşman saldırılarına karşı savunma amaçlı kurulduğu görülmektedir. Kalelere erişimin güç olması, Köroğlu'nun bu kaleleri tercih etmesindeki bir faktör olarak bölge halkının ifadelerine yansımıştır.

Bu kalelerin mimari yapıları göz önünde bulundurulursa, kalelerin büyük halk kitleleri tarafından değil de destanda adı geçen bir ya da iki kahraman tarafından kullanılmış olabileceği fikri ortaya çıkar. Kalelerdeki tahribat da Ortaçağ boyunca meydana gelen yoğun mücadeleyi bize anlatır. Bu kaleler, belli başlı bir sisteme göre inşa edilmiş kaleler değildir. Kaleler, Ortaçağ boyunca destanda adı geçen kahramanların sığınmak için kurmuş olduğu kalelerdir. Kaleler, daha sonraki dönemde yüksek yerlerde hayvancılık yapan halk tarafından da kullanılmıştır.

Bölgede bulunan Köroğlu Kaleleri'nin sur duvar yapım teknikleri genel olarak birbirleriyle benzer özelliklere sahiptir. Tipik Ortaçağ sur duvar yapım tekniği ile inşa edilmiş olan kale sur duvarlarının yapımında, birleştirici malzeme olarak harç kullanıldığı gözlemlenmektedir. Ancak Erzurum/Çat Köroğlu Kalesi ile Kars iline bağlı Merkez ve Sarıkamış ilçelerinde tespit edilen Köroğlu Kaleleri'nin sur duvarları, diğer Köroğlu Kaleleri'nden farklılık göstermektedir. Sarıkamış ilçesinde bulunan Köroğlu Kalesi'nde Urartu Devleti'nin mimari özelliklerini gösteren sur duvarları, Ortaçağ döneminde onarılarak kullanılmaya devam etmiştir. Çat Köroğlu Kalesi ve Kars ili Merkez ilçesinde tespit edilen Köroğlu Kalesi'nin sur duvarlarının ise kikklopik tarzda inşa edilmiş olduğu görülmektedir. Buradan hareketle söz konusu kalelerin genel olarak Ortaçağ döneminde yapıldığı ancak yerli halk tarafından Köroğlu'nun kullanımına ithafen anıldığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, G. (2016), Eskiçağ'da İğdir Aras Havzası'nda Kurulan Kale ve Kuleler, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksoy, Y.; Savaş, D.; Dursun, S. (2012), İğdir İlinin Mekansal Analiz Raporu, İğdir.
- Amiran, R. B. K. (1952), "Connections Between Anatolia and Palestine in the EBA", Israel Exploration Journal 2, 89-103.
- Arsebük, G. (1979), "Altınova'da (Elazığ), Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak-Çömlek Arasındaki İlişkiler", Türk Tarih Kongresi 8, 81-92.
- Atalay, İ.; Tetik, M.; Yılmaz, Ö. (1984), Kuzeydoğu Anadolu'nun Ekosistemleri, Ankara.
- Atmaca, S. (2016), "Azerbaycan ve Türkiye'de Köroğlu Destanının Karşılıklı Analizi", KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 13:2, 353-370.
- Aydın Kasımoğlu, H. (2011), "Türkmen Halk Destanı Göroğlu Üzerine Mitolojik İncelemeler", Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 8, 239-256.
- Bingöl, A. (2003), En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bittel, K. (1945), Önasya Tarih Öncesi Çağlar: Mısır, Filistin, Suriye, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Boratav, P. N. (1984), Köroğlu Destanı, İstanbul.
- Burney, C. A.; Lang, D. M. (1971), The Peoples of the Hills, London: Phoenix.
- Buyruk, H. (2006), Tarihi ve Kültürel Varlıklarıyla İğdir, İğdir Belediyesi Kültür Yayınları No: 2.
- Ceylan, A. (2001), Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ceylan, A. (2002), "2000 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars, İğdir İlleri Yüzey Araştırmaları", Araştırma Sonuçları Toplantısı, 19:2, 165-178.
- Ceylan, A. (2003), "2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları", Araştırma Sonuçları Toplantısı, 20:2, 311-324.
- Ceylan, A. (2005), "2003 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları", Araştırma Sonuçları Toplantısı, 22:2, Ankara, 189-200.
- Ceylan, A. (2007a), "Kuzeydoğu Anadolu Yüzey Araştırmalarının Bir Değerlendirmesi", Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7:39, Erzurum, 103-117.
- Ceylan, A. (2007b), "2005 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları", Araştırma Sonuçları Toplantısı, 24:1, Ankara, 163-182.
- Ceylan, A. (2008), Doğu Anadolu Araştırmaları I Erzurum-Erzincan-Kars-İğdir (1998-2008), Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.
- Ceylan, A. (2015), Doğu Anadolu Araştırmaları II, Erzurum-Erzincan-Kars-İğdir (2008-2014), Erzurum.
- Ceylan, A. (2016), "Kuzeydoğu Anadolu Yüzey Araştırmalarında Keşfettiğimiz Kaya Mezarları", Belgü 3, 7-63.
- Ceylan, A. (2017), "Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi Krallığı ve Urartular", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 20, 517-568.
- Ceylan, A.; Bingöl, A. (2008), "2006 Yılı Erzincan-Erzurum-Kars ve İğdir İlleri Yüzey Araştırmaları", Araştırma Sonuçları Toplantısı, 25:3, Ankara, 129-149.
- Ceylan, A.; Bingöl, A.; Karageçi, M. (2018), Eskiçağ'da Kars Kaleleri, Erzurum.
- Ceylan, A.; Ceylan, N. (2018), Doğu'nun Sönme Yılı Akçakale ve Çıldır Araştırmaları, Erzurum.
- Ceylan, A.; Ceylan, N. vd. (Baskıda), "2018 Yılı Erzurum-Erzincan İlleri Yüzey Araştırması", 37. Araştırma Sonuçları Toplantısı.
- Ceylan, A.; Günaşdı, Y. (2017), "Erzurum ve Çevresindeki Urartu Yazıtlarının Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 4:13, 313-350.
- Ceylan, A.; Günaşdı, Y. (2018), Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri, Erzurum.
- Ceylan, A.; Kalmış, G. (2019), "Sürmeli Çukuru'nda Önemli Bir Merkez: Suveren Kalesi ve Yerleşmeleri", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24, 619-634.
- Ceylan, A.; Özgül, O. (2018), Eskiçağ'da İğdir Kaleleri, Erzurum.
- Ceylan, A.; Özgül, O.; Kalmış, G. (2019), "Karaz Kültürü'nün Kahramanmaraş ve Çevresindeki Yansımaları", Uluslararası Antik Çağ Döneminde Maraş Sempozyumu, 26-52.
- Ceylan, A.; Özgül, O. vd. (2019), "2017 Yılı Erzincan-Erzurum İlleri Yüzey Araştırması", Araştırma Sonuçları Toplantısı 36:1, Ankara, 169-192.
- Ceylan, A.; Üngör, İ. (2018), Eskiçağ'da Erzincan Kaleleri, Erzurum.
- Ceylan, N. (2019), "Çayırılı Tarihine Işık Tutan Yerleşme: Saygılı Höyük", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24, 635-648.
- Çelik, S. (2013), Ardahan Gölü'nde Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çor, A. (1990), Anadolu'da Eski Yerleşim Birimlerinde Karaz Seramiği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çoruhlu, Y. (2016), Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar, İstanbul.
- Doğan Günendi, S. (1996), Türk Folklorunda Köroğlu, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Genç, C. (2019), Erzurum Çat İlçesinde Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Gökçimen, A. (2014), "Köroğlu Destanı'nın Türkmen Varyantında Kafkas Coğrafyası", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 52, 215-227.
- Günaşdı, Y. (2007), Erzurum-Şenkaya'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günaşdı, Y. (2013), Karasu (Yukarı) Havzasındaki Tarihi ve Arkeolojik Veriler, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günaşdı, Y. (2016), "Geçitler Ülkesinde Önemli Bir Urartu Kalesi: Avnik", TÜBA-AR 19, 113-136.
- Güneri, A. S. (1987), Erzurum ve Çevresinin Ön Urartu Yerleşim Birimleri ve Seramiği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harmankaya, S.; Tanındı, O. (1996), Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-1: Paleolitik / Epipaleolitik, İstanbul.
- Herodotos, (2006), Herodot Tarihi, İstanbul.
- Honigmann, E. (1970), Bizans Devletinin Doğu Sınırı, İstanbul.
- Kalmış, G. (2017), Tarihi ve Arkeolojik Veriler Işığında Ardahan, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Kalmış, G. (2019), "Erzurum'da Önemli Bir Tunç Çağı Merkezi: Aşkale Höyük", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 6:4, 2028-2053.
- Kalmış, G. (2020), "Yeni Veriler Işığında Ardahan İlinin Eskiçağ Tarihi", Türk Kültürüne Hizmet: Öğr. Gör. Sadiddin Öztürk'e Armağan, Ankara, 81-110.
- Karageçi, M. (2013), "Akyaka'da Bazı Demir Çağı Yerleşmeleri", Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6:1, 95-114.
- Karageçi, M. (2015), Arpaçay Havzası'nda Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karageçi, M.; Günaşdı, Y. (2019), "Erzurum'da Önemli Bir Urartu Kalesi: Harami Kale", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24, 649-667.
- Karpuz, H. (1977), "Çamuşlu'da Yontma Taş Çağı Kaya Resimleri", TÜBİTAK Bilim ve Teknik, 10:212, Ankara, 1-6.
- Kaşgarlı M. (1999), Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, C. 3, (Çev. Besim Atalay), Ankara.

- Kınal, F. (1991), Eski Anadolu Tarihi, Ankara.
- Koday, S. (2005), Doğu Anadolu Bölgesinde Hayvancılık, Erzurum.
- Koşay, H. Z. (1974), "Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi, Prehistor ve Protohituvarı", 50. Yıl Armağanı I, Erzurum, 39-64.
- Koşay, H. Z. (1984), Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi, Ankara.
- Koşay, H. Z.; Turfan, K. (1959), "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu", Belleten 23:91, Ankara, 349-413.
- Koşay, H. Z.; Vary, H. (1964), Pulur Kazısı, 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu, Ankara.
- Koşay, H. Z.; Vary, H. (1967), Güzelova Kazısı, Ankara.
- Kozbe, G.; Ceylan A. vd. (2008), Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-6 Demir Çağları 1-2, İstanbul.
- Kökten, İ. K. (1943a), "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", Belleten, 7:27, Ankara, 601-613.
- Kökten, İ. K. (1943b), "Doğu Anadolu Kars Bölgesinin Tarihöncesi Araştırmalarına Dair İlk Not", DTCFD, 1:2, Ankara, 119-121.
- Kökten, İ. K. (1944), "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", Belleten, 8:32, 659-680.
- Kökten, İ. K. (1953), "1952 Yılında Yaptığım Tarih Öncesi Araştırmaları Hakkında", Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, 11:2-4, Ankara, 177-209.
- Kökten, İ. K. (1975), "Kars Çevresinde Dip Tarih Araştırmaları ve Yazılıkaya Resimleri", Atatürk Konferansları 5 1971-72, Ankara, 95-104.
- Ksenophon, (1984), Anabasis, Onbinlerin Dönüşü, İstanbul.
- Leloğlu, F. (1984), Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Hayvancılığının Ekonomik Analizleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Morkoç, A. N. (2016), "Erzurum'un Kuzey İlçelerinde Keramik Tarihlendirmeleri", Kafdağı, 1:1, 1-28.
- Morkoç, A. N. (2020), "Urartu Devleti'nde Kralların Propaganda Araçlarından Biri: Yazıtlar", Türk Kültürüne Hizmet: Öğr. Gör. Sadiddin Öztürk'e Armağan, Ankara, 111-138.
- Özey, R. (2002), Siyasi Coğrafya, İstanbul.
- Özgül, O. (2011), Eskiçağ'da (Yukarı) Aras Vadisi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgül, O. (2016), "Erzurum'da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba)", TÜBA-AR 19, 137-157.
- Özgül, O.; Ceylan, A. vd. (2013), "2011 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüze Araştırmaları", Araştırması Sonuçları Toplantısı, 30:2, 277-292.
- Pehlivan, M. (1984), En Eskiçağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pehlivan, M. (1990), "Karaz ve Hurriler", Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1:1, 168-175.
- Pehlivan, M. (1991), Daya(e)ni / Diau(e)hi, Erzurum.
- Polat, S. (2003), Karasu Havzasının Hidrojeomorfolojik Etüdü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sagona, A. (2000), "Sos Höyük and the Erzurum Region in Late Prehistory: a Provisional Chronology For Northeast Anatolia", Chronologies des Pays du CAUCASE et de l'Euphrate aux IVe-IIIe Millenaires, 329-373.
- Sagona, A. (2006), "Orta Çağ'dan Önce Kars", Kars "Beyaz Uykusuz Uzakta", İstanbul, 11-29.
- Sagona, A.; Zimansky, P. (2015), Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri (M.Ö. 1.000.000-550), İstanbul.
- Strabon, (2000), Antik Anadolu Coğrafyası, İstanbul.
- Sukenik, Y. (1947), "On the Technique of Khirbet Kerak Ware", Bulletin of the American Schools of Oriental Research 106, 9-17.
- Şimşek, O. (2005), Tuzluca İlçesinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tomsky, J. (1982), Das Altpalaeolithikum im Vorderen Orient, Wiesbaden.
- Tuncel, M. (1991), "Aras", İslam Ansiklopedisi (MEB) 3, İstanbul, 332-335.
- Tuncel, M. (1996), "Fırat", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 31-33.
- Üngör, İ. (2018a), "Urartu Devleti'nin Kuzey Bölgesinde Önemli Bir Kale: Tuzla Kalesi", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5: 17, 93-129.
- Üngör, İ. (2018b), "Yeni Araştırmalar Işığında Erzincan'ın Eskiçağ Tarihi", 17. Türk Tarih Kongresi, I, 207-232.
- Üngör, İ. (2019), "Kuzeydoğu Anadolu'da Önemli Bir Demir Çağı Merkezi: Polat Kalesi (Kars/Arpaçay)", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24, 755-770.
- Wright, G. E. (1937), The Pottery of Balestin from the Earliest Timer to the End of the Early Bronze Age, New Haven.
- <http://www.mustafaaca.com/wpcontent/uploads/2012/05/K%C3%B6ro%C4%9Flu-Bibliyografyas%C4%B1.pdf> (Erişim Tarihi: 09.03.2020, 19:24)
- <https://www.azerbaycanegitim.org/azerbaycan-koroglu-kalesi/> (Erişim Tarihi: 28.04.2020, 10:45).

EXTENDED ABSTRACT

Northeast Anatolia region covers the area between Rize-Erzurum at the west, south of Erzurum-Aras basin in the south, the Black Sea at the north, and Turkey-Russia at the east. The name “Northeast Anatolia Region” was given to the region since it is located in the northeast of our country's borders. The region, which covers an area of approximately 37,000 km², consists of the Eastern Black Sea section of the Black Sea region and the Erzurum-Kars section of the Eastern Anatolia region.

The region has been inhabited since the earliest ages in history. Although the number of scientific studies on the Paleolithic Period is insufficient, significant Paleolithic Period centers have been identified in the region. Tombultepe, Cilavuz/Susuz Settlement, Ağzıaçık Stream, Ani, Borluk Valley, Kurbanaga Cave and Yazılıkaya in Kars province and Hamam Dere and Şıpşıp Cave in Erzurum province are among these centers. Inspecting the centers, I. K. Kökten found some tools from the Paleolithic Period. Challenging geographical conditions and climate and the insufficiency of prehistoric studies in the region caused the number of Paleolithic settlements to be limited. Again, researches on Neolithic Period in the region are also insufficient. The only center dated to this period in the region is Akçakale, which was found in the Çıldır district of Ardahan province. I. K. Kökten, who conducted a surface survey in the center between the years of 1943-1944, stated that the Neolithic Period technique was used in the construction of dolmens in Akçakale Island. In addition, Kökten stated that the very coarse, matte black colored potsherds that were found here belong to the Neolithic Period.

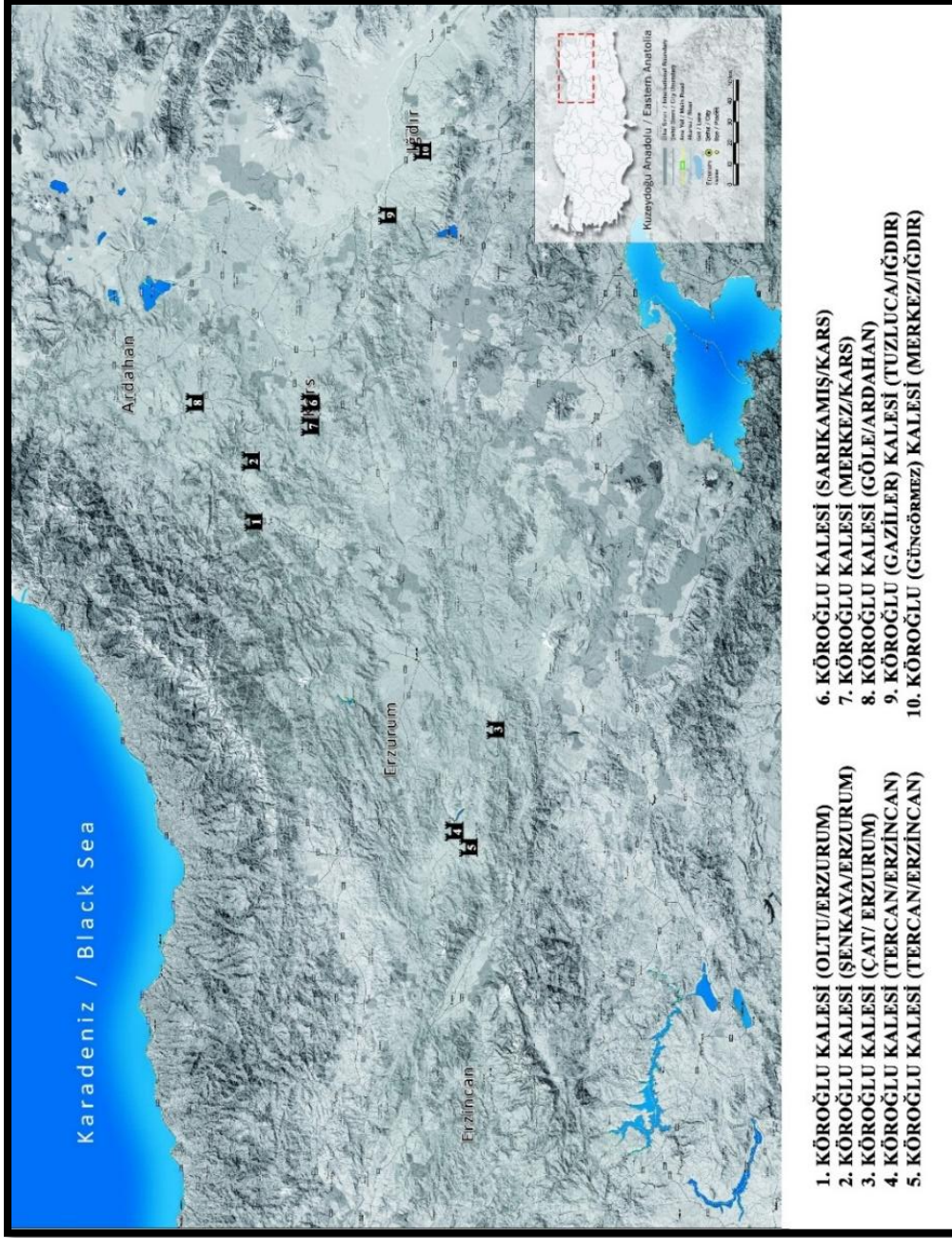
Various scientific studies on the Ancient History of the provinces that constitute our research area have been carried out from past to present. As a result of these studies, a total of 10 Köroğlu Castles, 3 in Erzurum, 2 in Erzincan, 2 in Kars, 2 in Iğdır, and 1 in Ardahan, were identified. It is not a coincidence that these castles are called by the same name. It is possible to explain this situation with the Köroğlu Epic, which is one of the important works of Turkish Folk Literature. Even though there are some differences in the versions of Köroğlu Epic, which is the common epic of the Turkish World, resulted from the fact that it is told both in written form and by traveler epic tellers (Köroğlühans) in Azerbaijan, Turkmenistan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Tajikistan, as well as in Turkey, the main subject in the epics is almost the same. There has been a debate among researchers regarding that Köroğlu is one of the minstrels of the tradition of Minstrel Style Turkish Poetry, who lived in the 16th century, besides being an epic hero.

Köroğlu Castles are of great importance in terms of both regional history and the effect of oral literature works on the local people. The local people, who were influenced by the Köroğlu Epic, one of the common epics of the Turkish world, gave the name “Köroğlu” to both historical and archaeological centers and geographical settlements. Köroğlu Cave Settlement, Kiziroğlu Castle, and Köroğlu Rock-cut Tombs can be presented as examples of archaeological centers identified in the research area in addition to Köroğlu Castles, which are the main subject of our study. Local people state that Köroğlu used these castles as a shelter for himself. Köroğlu villages in the Şenkaya district of Erzurum and Sarıkamış district of Kars and Kiziroğlu village in Susuz district of Kars can be presented as examples of the effects of the epic on the names of the locations in the region.

Köroğlu Castles, which have been identified in the region, were generally built in a position to control the region in which they are located. Around the castles, there are important water resources, agricultural lands, and road routes. The castles, which were destructed as a result of natural events and illicit diggings, were generally built on the steep rocks, which are the highest points in the region where they are located. We can say that Köroğlu Castles, which are generally located in hard-to-reach places, were built for defense against enemy attacks.

The rampart wall construction techniques of the castles generally have similar features with each other. It is observed that mortar was used as the binding material in the construction of the castle rampart walls, which were built with the typical medieval rampart wall building technique. However, the rampart walls of Köroğlu Castles, which were identified in the central and Sarıkamış districts of the Kars province, differ from other Köroğlu Castles. Displaying the architectural features of the Urartu State, the rampart walls of the Köroğlu Castle, located in the Sarıkamış district of Kars province, were reconstructed and continued to be used in the Medieval Period. It is seen that the rampart walls of Köroğlu Castle, which was identified in the central district of Kars province, were built in a cyclopean style.

EKLER

Harita 1: Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde Tespit Edilen Köroğlu Kaleleri

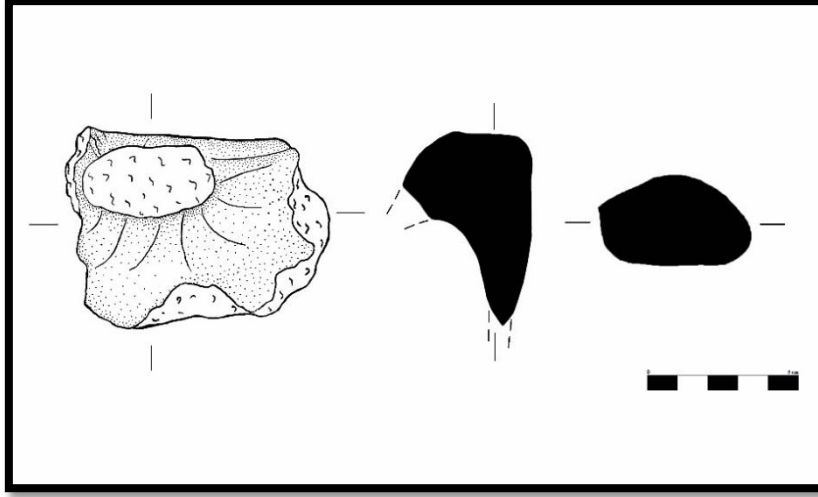
Fotoğraf 1. Erzurum/Oltu Koroğlu Kalesi

Fotoğraf 2. Şenkaya Koroğlu Kalesi

Fotoğraf 3. Şenkaya Koroğlu Kalesi Keramik Örnekleri

Çizim 1. Şenkaya Köroğlu Kalesi Keramik Çizimi

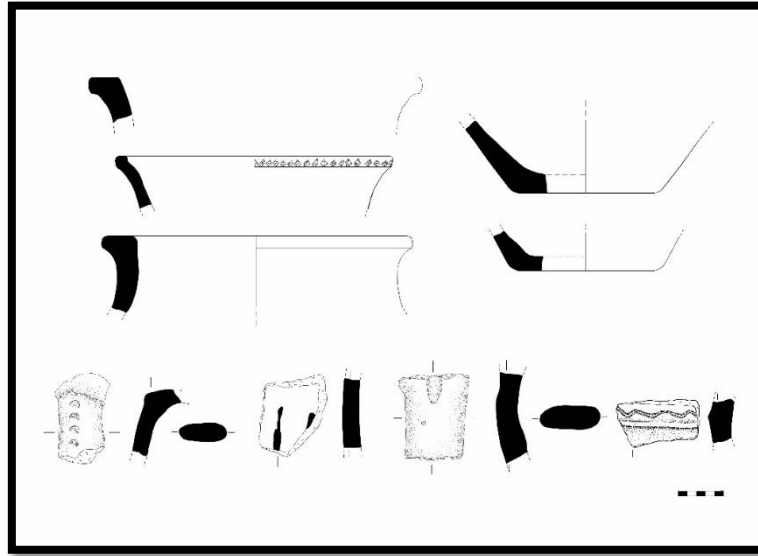
Fotoğraf 4. Çat Köroğlu Kalesi

Fotoğraf 5. Erzincan/Tercan Köroğlu Kalesi

Fotoğraf 6. Erzincan/Tercan Koroğlu Kalesi Keramik Örnekleri

Çizim 2. Erzincan/Tercan Koroğlu Kalesi Keramik Çizimleri

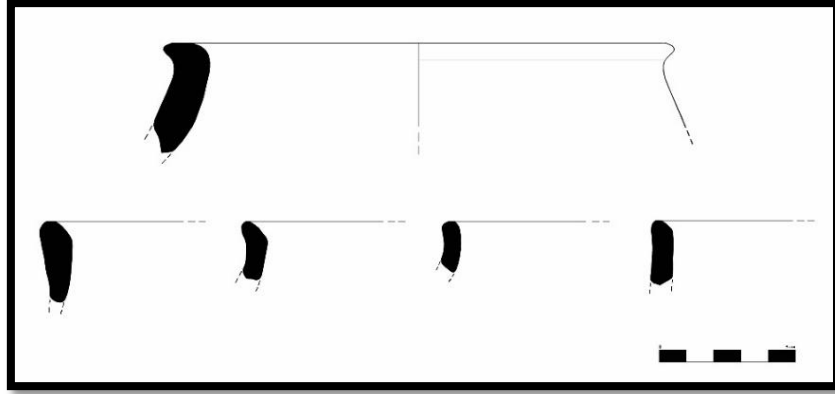
Fotoğraf 7. Koroğlu (Beşkaya) Kalesi (Erzincan-Tercan)

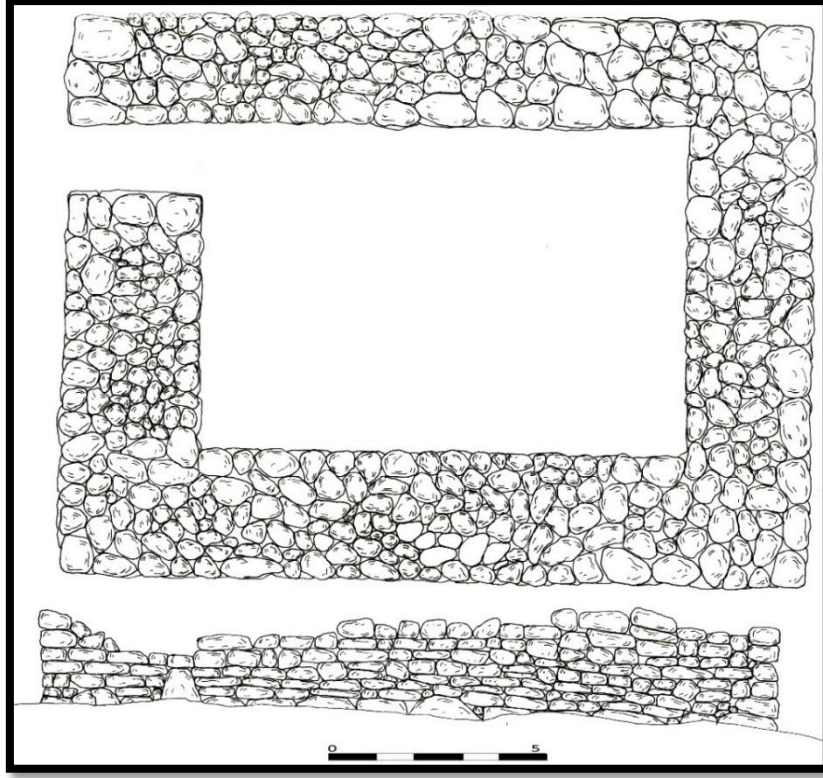
Fotoğraf 8. Kars Köroğlu Kalesi

Fotoğraf 9. Kars Köroğlu Kalesi Keramik Fotoğrafları

Çizim 3. Kars Köroğlu Kalesi Keramik Çizimleri

Çizim 4. Kars Koroğlu Kalesi Çizimi